

Macht en subjectivering bij Michel Foucault

De wending tot de levenskunst

Student: Guido van der Zijde

Studentnummer: 7407165

Begeleider: Dr. Teun Tieleman

Bachelor wijsbegeerte Rijksuniversiteit Utrecht

Studiejaar 2011/2012

Inhoudsopgave

Inleiding en vraagstelling	1
1. De negatieve macht: macht als uitsluiting en disciplineren	3
2. De positieve macht: macht als productieve kracht	9
Conclusie	15
Bronnen	18

Inleiding en vraagstelling

Bij mijn studie filosofie heb ik een grote belangstelling ontwikkeld voor de geschiedenis van de filosofie, de geschiedenis van het denken. Het kunnen herleiden van hedendaagse ideeën tot hun bron vind ik buitengewoon fascinerend. Michel Foucault, historicus van denksystemen, iemand met de genealogie als methode, Frans filosoof uit de 20^e eeuw, met de macht als centraal thema, lijkt goed te passen bij deze belangstelling. Een deel van het gemis dat ik tot op heden heb ervaren bij mijn filosofieopleiding, te weinig aandacht voor de continentale filosofie van de 20^e eeuw, hoop ik bovendien op deze wijze enigszins weg te werken.

Bij Foucault is aan het einde van zijn leven een opmerkelijke verandering in zijn denken over de macht geconstateerd.¹ Macht wordt door Foucault aanvankelijk negatief geduid, als middel tot uitsluiting dan wel tot disciplineren. De macht leidt tot subjectivering, bij Foucault onderwerping, van het individu. Hierdoor wordt individuele vrijheid een fictie. Foucault krijgt uiteindelijk oog voor de positieve en productieve kant van de macht door toepassing van 'zelftechnieken' als zelfdiscipline en zorg om zichzelf. Doel daarbij is vrijheid en wel positieve vrijheid: 'vrij tot'.² Individuele kracht kan ontwikkeld worden om de politieke macht te weerstaan. Mijn vraagstelling is hoe en waarom Foucault tot deze verandering van denken is gekomen en hoe hij die individuele kracht definieert. Ik zal me uitdrukkelijk beperken tot het thema macht en de daarmee verbonden invloed op het subject. De specifieke kennistheoretische opvattingen van Foucault, gekoppeld aan het thema macht, en taalfilosofische opvattingen blijven daarmee (helaas) buiten beschouwing.

Foucault werd in 1926 in Poitiers, Frankrijk, geboren. Hij studeerde in Parijs filosofie en psychologie. Hij werkte vervolgens enkele jaren in een psychiatrisch ziekenhuis in Lille. Hij ontwikkelde zich tot historicus van denksystemen en werd in 1970 benoemd tot hoogleraar Geschiedenis van Denksystemen aan het Collège de France. Vanaf 1970 werd Foucault ook politiek actief (op het gebied van antipsychiatrie, gevangeniswezen en minderheidsgroepen). In 1984 stierf hij in Parijs als slachtoffer van Aids.

Foucault is niet eenvoudig te typeren. Door zijn omgeving werd hij als een structuralist of determinist geduid. Zelf verwierp hij iedere kwalificatie, en zei: '*Ne me demandez pas qui je suis et ne me dites pas de rester le même.*'³ Historici bekritiseerden zijn werk als zijnde te filosofisch, filosofen verweten hem een gebrek aan systematiek.

Zijn focus, de geschiedenis van denksystemen, vereiste een specifieke analysemethode: de analyse van het vertoog (discours). Zijn doel was om de geschiedenis van het heden te schrijven aan de hand van discursieve praktijken⁴ uit het verleden. Aanvankelijk noemde hij deze methode archeologie, later genealogie. Archeologie en genealogie worden door Foucault vaak door elkaar gebruikt en beide methoden worden door Foucault als aanvulling

¹ L. McNay, p.165: 'There is an important shift in the orientation of Foucault's thought in the subsequent work on governmentality and the ethics of the self.'

² Negatieve vrijheid die door emancipatie bereikt kan worden kan gedefinieerd worden als 'vrij van'.

³ M. Foucault: *L'Archéologie du savoir*, p.28

⁴ Discursieve praktijken: Discursieve praktijken zijn verzamelingen van anonieme en historische regels, altijd specifiek bepaald naar tijd en plaats, en die, in een bepaalde periode en binnen een sociaal, economisch, geografisch of linguïstisch gebied, het raamwerk definiëren binnen welk de verduidelijkende opsomming aan voorbeelden wordt uitgeoefend.

op elkaar bezien. Er zijn echter verschillen die vooral te maken hebben met het object van historisch onderzoek. Archeologie is historisch onderzoek naar de bestaanswijze van een vertoog op een bepaald moment in de geschiedenis. Historisch onderzoek naar de het ontstaan van vormen van weten (vertoog), en de machtsmechanismen die daarbij een rol spelen, is genealogie. De archeoloog bewaart grote afstand tot zijn object van onderzoek, de genealoog staat dicht bij zijn object, voert bewust een perspectivische interpretatie en pretendeert een tegenkracht te kunnen zijn.⁵ Foucaults methode van de genealogie heeft hij ontleend aan Nietzsche, zoals hij heel veel aan Nietzsche heeft ontleend.⁶ Aan het einde van zijn leven werd hem de vraag gesteld of zijn werk niet te karakteriseren valt als 'een nieuwe genealogie van de moraal'. Hierop antwoordde Foucault bevestigend.⁷ Heel opmerkelijk omdat Foucault zich nooit liet kwalificeren. Wat betekent dit? Ten eerste een zeer kritische oriëntatie op de ethiek. Nietzsche stelde dat de mens over twee hersenkamers beschikt. Binnen de ene – de kunstzinnige (Dionysus) - ligt de energiebron die door middel van illusies, eenzijdigheden en hartstochten moet verhitten, terwijl met de andere - de wetenschap (Apollo) – de boosaardige en gevaarlijke verhitting moet worden afgewend.⁸ Voor Nietzsche zijn beide krachten van essentieel belang. Gezien het belang van beide krachten kan de rede niet volstaan voor een ethische oriëntatie, hiervoor is ook de dionysische kant cruciaal. Dit principe vertaalt zich ook in de hermeneutische methode van de genealogie, een methode die sterk contrasteert met het positivisme waar uitsluitend op de rede wordt vertrouwd. Nietzsche stelde overigens Socrates aansprakelijk voor de eenzijdige oriëntatie op de rede in de westerse cultuur wat geleid heeft tot een van alle intuïtie en instinct vervreemde mens.⁹

In deze scriptie zal ik in hoofdstuk 1 Foucaults aanvankelijke denken over de macht als negatieve kracht behandelen aan de hand van twee exemplarische werken voor zijn denken over de macht. Allereerst *de Geschiedenis van de Waanzin* waarin het principe van 'macht als uitsluiting' wordt geschetst (hoe de rede zich verhoudt tot de waanzin). In *Discipline, Toezicht en Straf, de geboorte van de gevangenis* wordt de disciplinerende macht onderzocht (hoe de rede zich verhoudt tot 'bandeloosheid'). In hoofdstuk 2 komt Foucaults laatste project *de Geschiedenis van de Seksualiteit* aan de orde (hoe de rede zich verhoudt tot de begeerte). Dit project bestaat uit drie delen. In de laatste twee delen krijgt Foucault oog voor de positieve en productieve kant van de macht

Hoofdstuk 1 De negatieve macht: macht als uitsluiting en disciplinerend

Centraal bij Foucault staat het thema macht, hoe macht inwerkt op het subject, ofwel hoe het subject geconstitueerd wordt. Hoewel Foucault ontkende dat hij een structuralist was, sloot hij zich wel aan bij de anti-humanistische gedachte van de structuralisten over het

⁵ J.A.A. Linssen, p.173

⁶ H.Sluga

⁷ Ibid, p37

⁸ A. Klukhuhn, Alle mensen heten Janus, p.557

⁹ *in de Geboorte van de tragedie uit de geest van de muziek*

individu, waarbij ontkend wordt dat er sprake is van een substantieel 'ik'.¹⁰ Het subject wordt geconstitueerd door het dominerende vertoog, een vertoog dat door machtpolitiek tot stand komt en ten onrechte voor kennis wordt aangezien. Ook met het thema macht (en kennis) toont hij zich schatplichtig aan Nietzsche (vgl. diens werk *De wil tot macht*).

De geschiedenis van de waanzin (1961) wordt als Foucaults eerste belangrijke werk gezien. Het model van de macht dat hij hier hanteert is negatief. Macht komt tot uitdrukking via strategieën van repressie, onderdrukking en uitsluiting. Foucaults stellingname is dat waanzin niet een gedragsmatig of biologisch evident feit betreft, maar het product is van verschillende sociaal-culturele praktijken.¹¹ Deze stellingname wordt onderbouwd door middel van een historische studie (archeologie) naar de praktijken rond waanzin. Bij zijn weergave van de geschiedenis hanteert hij een eigen indeling: voorklassieke periode, klassieke periode (1657-1794) en moderne tijd. In de voorklassieke periode waren het de lepralijders, niet de gekken, die als grootste bedreiging voor de sociale orde werden beschouwd en om die reden werden buitengesloten.¹² De omgang met lepralijders heeft model gestaan voor de grote opsluiting die in de klassieke periode plaatsvond.

In de Renaissance werden de gekken uitgesloten, maar niet opgesloten: *'In die tijd was het leven van krankzinnigen al gauw een zwervend bestaan. De steden verbanden deze mensen gaarne buiten hun wallen'*.¹³ Desondanks waren zij vrij – en er was wel sprake van een fascinatie voor de waanzin, ondermeer tot uitdrukking komend in de literatuur (*Lof der Zotheid, Don Quichotte, King Lear*).

De klassieke periode laat Foucault beginnen in 1657, de oprichting van het Hôpital général in Parijs. In deze periode was sprake van de grote opsluiting van armen en werklozen. Er ontstond een netwerk van interneringscentra, waarbinnen een ieder aan het werk werd gezet. Tucht en correctie werd het doel van de internering. *'Vanaf de klassieke periode wordt de waanzin voor de eerste maal waargenomen door de bril van een ethische veroordeling van het nietsdoen'*.¹⁴ Ook de gekken werden opgesloten. Nadere rechtvaardiging hiervoor wordt gevonden in het problematiseren van het redeloze. Hét kenmerk van de mens is de rede. Een redeloze werd de status van mens ontzegd en meer als dier gezien. *'Internering is het meest juiste antwoord op waanzin die wordt beleefd als redeloosheid, dat wil zeggen: als ledige negativiteit van de rede. De waanzin wordt daarin herkend als een niets'*.¹⁵ Niets omdat het *'cogito, ergo sum'* van Descartes niet op de waanzinnige van toepassing is.

De gekken werden niet alleen geïnterneerd, zo nodig werden zij ook aan de muur geketend. De 'beestachtigheid' van de gek werd via discipline en wreedheid onder controle gebracht. Vanwege hun vermeende slechte invloed op andere gevangenen werden ze geïsoleerd. Zo werden zij tot zwijgen gebracht. Aan deze praktijken kwam in 1794 een einde, het jaar waarin de kettingen in de Parijse gevangenis Bicêtre werden losgemaakt.¹⁶ Het einde van de klassieke en begin van de moderne tijd. De wetenschappelijke psychiatrie ontwikkelde zich. *'Een overgang derhalve van de wereld van de Afkeuring naar de wereld van het*

¹⁰ B. Han-Pile, p.119-121

¹¹ L. McNay, p.18

¹² ibid

¹³ M. Foucault, *Geschiedenis van de Waanzin*, p.18

¹⁴ ibid, p.65

¹⁵ ibid, p.119

¹⁶ ibid, p.11

Oordeel'.¹⁷ Het Verlichtingsdenken, ofwel de dominantie van de rede, lijkt een humanisering van de behandeling van de waanzin met zich mee te brengen. De gekken worden niet langer uitsluitend gevangen gehouden en bewaakt, ze worden nu ook behandeld in een krankzinnigengesticht. Foucault zet hier kritische kanttekeningen bij. Over de psychoanalyse zegt hij: *'de absolute blik van de bewaker wordt vermeerderd met het eindeloos als monoloog voortgaande woord van degeen die wordt bewaakt – waarbij dus de oude gestichtstructuur van het niet-wederkerig kijken wordt gehandhaafd, maar nu, door de nieuwe structuur van het spreken zonder antwoord, in evenwicht gebracht binnen een niet-symmetrische wederkerigheid*'.¹⁸ De geest wordt met moderne technieken nog meer onderworpen. De gek wordt tot gek gesubjectieerd: *'Nu wordt hij op meedogenloze wijze door zichzelf bekeken. En in het zwijgen van wie de rede vertegenwoordigen en die niet anders hebben gedaan dan hem die gevaarlijke spiegel voorhouden, herkent hij zichzelf als objectief gek*'.¹⁹

Het doel van de behandeling van de gek werd om een staat van morele zuiverheid te herstellen om aldus te kunnen re-integreren. Deze toegenomen moralisatie van de problematiek van de gek is er voor verantwoordelijk dat de gek moreel verantwoordelijk wordt gehouden voor eigen tekortkomingen.²⁰

Bovengenoemd citaat over een toenemende moralisatie is een typerend voorbeeld van de genealogische methode, waarbij als uitgangspunt wordt genomen dat in de dominerende wijze van spreken (het vertoog) het onderdrukkende aspect tot uiting komt.²¹ Hier krijgt het moraliseren de functie een bijdrage te leveren aan de 'slavenmoraal'.

Waanzin is het product van sociaal-culturele praktijken is Foucaults stelling. Wat zijn nu die sociaal-culturele praktijken? De grootschalige internering in de klassieke periode wordt georganiseerd door een politiecops, met steun van zowel de Rooms-katholieke als de protestantse kerken. In de moderne tijd wordt de rol van dit politiecops overgenomen door de arts. De arts maakt uit of iemand in het gesticht komt.²² De macht van de arts is moreel en sociaal. Als de medicus in staat is de waanzin te definiëren, dan komt dat niet doordat hij die kent, maar doordat hij die de baas is.²³ Foucault eindigt met een sneer naar het positivisme: *'En wat op het positivisme de indruk van objectiviteit zal maken, is niet anders dan de tegenoverliggende helling, de terugval van die beheersing*'.²⁴ De wetenschappelijke psychiatrie geeft aanleiding tot willekeurige indelingen en classificeringen. Voor Freud kan Foucault nog enige waardering opbrengen, omdat hij de waanzin serieus nam. Maar bij Freud blijft de klassieke machtsstructuur overeind: alle macht blijft in handen van de behandelend arts. Ook ziet hij de psychoanalyse als agent van normalisatie; met het gezin als hoeksteen van de samenleving, bevestiging van heteroseksualiteit en superioriteit van de man.²⁵ *'Wat men het psychiatrisch handelen noemt is een bepaalde morele tactiek, die in het eind van de achttiende eeuw thuishoort, maar die*

¹⁷ Ibid, p.245

¹⁸ Ibid, p.246

¹⁹ Ibid, p.258

²⁰ L. McNay, p.23

²¹ M. Karskens, p.160

²² L.McNay, p.264

²³ Ibid, p.265

²⁴ Ibid

²⁵ J. Dohmen, lezing Foucault

*bewaard was gebleven in de rituelen van het gestichtsleven en die door de mythen van het positivisme werd gemaskeerd.*²⁶

In de *geschiedenis van de Waanzin* wordt de rede tegenover de waanzin gesteld. Wat opvalt is dat Foucault de praktijken die uit de rede voortkomen met name bekritiseert. Wat humanisering lijkt, behandeling i.p.v. opsluiting van gekken, wordt meedogenloos gezien in termen van machtsuitoefening zoals beheersing, classificering en de gek die tot gek gesubjectieerd wordt. Wordt hier niet een al te ongenueanceerd beeld geschetst? Voor Foucault gaat het om het bekritisieren van de moraal. Zijn impliciete pleidooi is voor een hermeneutische benadering van de gek, waarbij de gek respectvol behandeld wordt en geprobeerd wordt de gek te begrijpen, met alle vermogens die een mens in zich heeft, ook de dionysische.

Veertien jaar later (1975) verschijnt van Foucault *Discipline, Toezicht en Straf, de geboorte van de gevangenis*. Zijn methode heeft zich inmiddels ontwikkeld van een archeologische tot een genealogische. Het zwakke punt van de archeologische methode was volgens Foucault zelf dat hij er niet in geslaagd was om er een theorie over de macht in te integreren.²⁷ De werking van de macht staat centraal in de genealogische methode. De maatregelen die genomen werden bij een uitbraak van de pest staan nu model voor de algemene vorm van disciplineren. Lepra was die rol toebedeeld in *de Geschiedenis van de waanzin*. Bij uitbraak van de pest wordt de ruimte ingedeeld en gecontroleerd. De stad wordt afgegrensd en een ieder wordt aan zijn plek vastgepind. Continu wordt er geïnspecteerd. *'Het toezicht steunt op een systeem van permanente registratie. De macht wordt onverdeeld uitgeoefend volgens een continu hiërarchisch patroon. Ieder individu wordt permanent gelokaliseerd, onderzocht en ingedeeld bij de levenden, de zieken of de doden.'*²⁸

In zijn genealogische wijze van analyseren schetst Foucault de disciplineringsmethoden van de klassieke periode. De staat disciplineerde door uitoefening van openlijke terreur bij wijze van strafoplegging. Lijfstraffen werden publiekelijk ten uitvoer gebracht in de vorm van onthoofding, vierdeling of radbraking, dan wel werd iemand aan de schandpaal genageld of op de brandstapel om het leven gebracht.

Aan het einde van de 18^e eeuw (einde klassieke periode) werden lijfstraffen geleidelijk afgeschaft. Een verandering waar Foucault in het bijzonder op georiënteerd is. Onder invloed van de Verlichting ontstaat een zekere terughoudendheid in de kunst van het straffen. Gezocht wordt naar vervanging van schaamteloos wrede straffen door bestraffingen die de pretentie hebben humaan te zijn. Straffen worden ontdaan van hun uiterlijk vertoon. De straf wordt niet langer op het lichaam, maar op de ziel gericht. Het gaat om straffen die inwerken op hart, denken, wil en karakter. Nieuwe straffen bestaan uit dwangarbeid, het ontnemen van goederen en rechten of opsluiting in een gevangenis. Justitie wordt de nieuwe machtsfactor. De ideologie van de straf wordt aangepast. De straf, die rechters opleggen, heeft niet als doel het straffen zelf. Het nieuwe doel is om te verbeteren, te corrigeren en te 'genezen'. Bij de strafuitvoering wordt de functionaris van

²⁶ M. Foucault: *Geschiedenis van de Waanzin*, p.271

²⁷ L. McNay, p.85

²⁸ M. Foucault: *Discipline, toezicht en straf*, p.272-273

de beul vervangen door vele technische specialisten: bewakers, artsen, geestelijken, psychiaters, psychologen en pedagogen. *'Om de crimineel te verbeteren blijkt zich een hele verzameling waardeoordelen, diagnoses, prognoses en normen in het raamwerk van het strafproces te hebben genesteld.'*²⁹

De tactiek van de macht was om zowel de misdaad als de misdadiger te objectiveren. Objectivering van de misdaad vond plaats door codificatie, de omschrijving van delicten, het vastleggen van de strafmaat en procedurele regels, een spoedig verlopend proces. Objectivering van de misdadiger, tot een individu dat aan de hand van specifieke kenmerken herkenbaar is, bleek een complexer proces: *'Het zal nog lange tijd duren voordat de homo criminalis een vastomlijnd object wordt in een kennisgebied.'*³⁰

In de moderne tijd ontwikkelde de gevangenisstraf zich tot de enige vorm van straf, met slechts de duur van de straf als variabele. Gestreefd werd naar een kwantitatieve gelijkwaardigheid tussen delict en duur van de gevangenisstraf. Door hervormers van het gevangeniswezen wordt aan de mogelijkheid van een gevangenisstraf in toenemende mate een preventieve werking toegeschreven. De angst voor een bestraffing moet de (wankele) geest op het rechte pad houden. Het gaat om de bespeling van het voorstellingsvermogen van de mens. Gevangenisstraf krijgt hier de rol van een normaliserende sanctie.

Met het benoemen van de normaliserende sanctie blijkt waar het Foucault vooral om te doen moet zijn geweest in dit werk: de disciplinerende macht. Een macht die er op uit is om dociele³¹ lichamen te produceren, van essentieel belang bij de groei van het kapitalisme.³² Deze disciplinerende macht maakt gebruik van eenvoudige, efficiënte en effectieve instrumenten en is om die reden zeer succesvol. De middelen zijn een hiërarchische blik, normaliserende sancties en de combinatie van beide in een specifieke procedure: het examen. De hiërarchische blik, zoals de inspectie bij de pest, is inmiddels geperfectioneerd via een gigantisch netwerk van relaties. Zelfs de controleurs worden gecontroleerd. Niet alleen in de gevangenis, maar ook op de werkvloer, op scholen en in ziekenhuizen is een strafstelsel gaan functioneren dat betrekking heeft op de tijd (te laat komen, afwezigheid), op de activiteit (nalatigheid, luiheid), het gedrag (onbeleefdheid, ongehoorzaamheid), de gesprekken (geklets, brutaliteit), het lichaam ('incorrecte' houdingen of handelingen, onzindelijkheid), en de seksualiteit (onzedigheid, onfatsoenlijkheid).³³ Een ieder wordt op deze wijze gevangen in een wereld van strafbaarheid en straf. Ter vervolmaking van dit alles is er het examen, een middel om individuen zichtbaar te maken, waarna ze gedifferentieerd en gestraft kunnen worden. De belangrijkste disciplinerende functies, zoals indeling en klassement, en maximale exploitatie van krachten en tijd, worden door het examen gewaarborgd.

²⁹ Ibid, p32

³⁰ Ibid, p.142

³¹ Gesubjectieerde/onderworpen subjecten

³² L. McNay, p.92

³³ M. Foucault: Discipline, toezicht en straf, p.248

In het Panopticum³⁴ krijgt de disciplinerende macht zijn perfecte architectonische vorm. Het effect is dat de gevangene zich bewust wordt van zijn permanente zichtbaarheid. De gevangene wordt gezien maar ziet zelf niet. De macht kan hierdoor automatisch functioneren. De gevangene kan niet constateren of het toezicht daadwerkelijk plaatsvindt, waardoor het toezicht als permanent wordt ervaren, ook als het niet daadwerkelijk plaats vindt. Het Panopticum werd de metafoor voor een 'kijkmachine van het toezicht'. Iedere instelling kan op zodanige wijze worden ingericht en dit gebeurde ook met bedrijven, scholen, leger en gezondheidszorginstellingen. Om die reden lijkt de fabriek, de school, de kazerne en het hospitaal op een gevangenis.³⁵ De Verlichting heeft de vrijheid ontdekt, maar de discipline uitgevonden, verzucht Foucault.

Tenslotte de objectivering van de crimineel, eerder³⁶ een complex proces genoemd. In de gevangenis wordt op twee manieren geobserveerd. Er wordt niet alleen toezicht gehouden, maar ook kennis verzameld over gedrag, karakter en voortgang van de verbetering. Ieder oordeel wordt systematisch geregistreerd. Er wordt gewerkt aan een biografie waardoor de wetsovertreder geobjectiveerd wordt tot delinquent. Dit objectiveringproces bestaat uit het blootleggen van het delinquente karakter. Het strafrechtelijke en psychiatrische discours gaan vervolgens in elkaar overlopen, en uit deze vermenging ontstaat het beeld van het 'gevaarlijke' individu. Aan de hand van de biografie kan de delinquent uiteindelijk gecategoriseerd worden. Voor iedere categorie, bijvoorbeeld 'achterlijk' of 'onbekwaam', werd een passende behandeling gezocht. Het verzamelen van kennis over het individu en de negatieve machtsuitoefening gaan hier hand in hand. Foucault stelde dat de doelen van de macht en van kennis niet gescheiden kunnen worden - in het kennen controleren wij en door het controleren kennen wij.³⁷

Foucaults kritiek op het positivisme komt met deze laatste stelling nog eens tot uiting. De rede blijkt zich tot de bandeloosheid te verhouden middels de disciplinerende macht. De 'objectief' wetenschappelijke benadering blijkt bij nader inzien objectief noch neutraal, maar de uitdrukking van machtsverhoudingen. De ethische laag die dit alles moet legitimeren blijkt uitsluitend in het voordeel van de machthebbers. Het individu wordt gedisciplineerd, gecategoriseerd en daarmee geobjectiveerd. Vervolgens is er sprake van een gesubjectieerd of dociel individu.

De disciplinerende macht van destijds, met haar 'kijkmachine', heeft dankzij technologische ontwikkelingen op dit moment onbeperkte mogelijkheden tot inspectie, waar in het kader van de 'terrorismebestrijding' gretig gebruik van wordt gemaakt. Privacywetgeving blijkt hier weerloos.

Foucault zelf is een belangrijk criticus van zichzelf als hij stelt: *'We moeten ophouden de effecten van de macht steeds in negatieve termen te omschrijven, als zou ze enkel 'uitsluiten', 'onderdrukken', 'terugdringen', 'censureren', 'abstraheren', 'maskeren' en*

³⁴ Jeremy Bentham bedacht het Panopticum. Het is een gevangenis, die bestaat uit een ronde ruimte, met in het midden een toren voor de bewakers. De cellen bevinden zich langs de buitenmuur. Elke cel heeft twee ramen, één naar buiten en één naar binnen.

³⁵ M. Foucault: Discipline, toezicht en straf, p.312-313

³⁶ Deze scriptie pag.7

³⁷ G. Gutting: Foucault

‘verhullen’. In werkelijkheid is de macht productief; ze produceert realiteit, ze produceert objectgebieden en waarheidsrituelen. Het individu en de kennis daarover zijn het resultaat van deze productie.’³⁸ Deze verzuchting vindt plaats midden in *Discipline, toezicht en straf*, waarna hij voortgaat met het analyseren van de negatieve aspecten van de macht. Voor de eerste keer in zijn werk wordt hier de productieve kant van de macht benoemd, maar nog niet nader uitgewerkt. Hij moet zich machteloos voelen om dit te doen. Maar de zoektocht is gestart naar een mogelijke uitwerking. Deze zal plaatsvinden in *Geschiedenis van de seksualiteit*. Het toelaten en weergeven van onvrede over zijn eigen denken moet haast wel functioneren als aanjager voor het verder ontwikkelen en vernieuwen van zijn denken. Anthony Giddens bekritiseert het gebrek aan onderscheid dat Foucault maakt tussen de disciplinaire macht binnen door hem genoemde (totalitaire) instituties (gevangenis, school, leger e.d.) en de meer open en wederkerige vormen van machtsrelaties die bestaan binnen andere institutionele sectoren van de maatschappij. Eén van de oorzaken hiervan is dat machtsrelaties uitsluitend worden geanalyseerd vanuit het perspectief hoe zij in instituties worden geïmplementeerd, en niet vanuit het perspectief van degene die onderwerp is van die macht.³⁹ De volgens Giddens vereiste perspectiefwisseling zal zich in *de Geschiedenis van de seksualiteit* voltrekken. Foucault blijkt nu (nog) niet in staat om te verklaren hoe, ondanks de normaliserende krachten die het proces van subjectiveren geheel en al lijken te bepalen, individuen nooit geheel en al onderworpen blijken te zijn aan deze krachten.⁴⁰

Hoofdstuk 2: De positieve macht: macht als productieve kracht

Het project ‘*Geschiedenis van de seksualiteit*’.

Nadat in hoofdstuk 1 de negatieve macht nader is geanalyseerd in de vorm van macht ‘als uitsluiting en disciplineren’, wil ik nu de kentering in het denken van Foucault over de macht in *de Geschiedenis van de seksualiteit* weergeven. Bekend is dat Foucault uiteindelijk uitkwam op ‘zelftechnieken’ van individuen als positieve kracht tegenover de negatieve subjectiverende macht, ondermeer van de staat. In hoofdstuk 1 is de kritiek van Giddens vermeld op het perspectief waarmee Foucault de zaken beschouwt en waarbij het individuele perspectief ontbreekt. Via welke stappen Foucault van perspectief verandert en hoe zijn visie op de macht hiermee verandert zal ik hieronder weergeven.

Wat heeft dit alles met seksualiteit te maken?

Machtsuitoefening door de staat, middels uitsluiting en disciplineren, moet voor een individu, behorend tot een minderheidsgroep, bijvoorbeeld een homoseksueel, bijzondere gevolgen hebben. De neiging tot uitsluiting en disciplineren zal immers in het bijzonder leden van een minderheidsgroep betreffen, zeker als het type van de minderheidsgroep door de seksuele voorkeur wordt bepaald. Een goede reden om aan een project over seksualiteit te beginnen.

³⁸ M. Foucault: *Discipline, toezicht en straf*, p.269

³⁹ A. Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, p.153-155

⁴⁰ L. McNay, p.165

Een tweede gedachte bij het project 'seksualiteit' mijnerzijds is dat als je in plaats van seksualiteit begeerte leest weer aansluiting gevonden wordt bij een heel oud thema in de filosofie: het gedisciplineerd omgaan met begeerten (zelfdiscipline), in het bijzonder met de sterkste vorm van begeerte, begeerte naar lust.

Het project '*Geschiedenis van de seksualiteit*' is door Foucault groot opgezet en had tenminste 6 delen moeten gaan omvatten. Door zijn ziekte en dood heeft hij dit project niet kunnen voltooien. Er zijn uiteindelijk 3 delen verschenen. Een verdere uitwerking van deze 3 delen heeft uitsluitend plaatsgevonden tijdens colleges.

In het eerste deel van het project, *de Wil tot Weten*(1976), wordt door Foucault een theorie over seksualiteit uit de 19^e eeuw, de (psychoanalytische) repressiehypothese, bestreden. Foucault vervangt deze repressiehypothese door een hypothese over een bekentenis- of biechtcultuur. De betekenis hiervan is niet zozeer dat Foucault (opnieuw) de psychoanalyse aanvalt, maar deze aanval leidt tot een nieuw concept van de macht, een verdere uitwerking van het concept waartoe hij was gekomen in *Discipline, toezicht en macht*. Een onderdeel van de disciplinerende macht, de inspectie, wordt door een individu geïnternaliseerd, middels een techniek van bekentenis of biecht. Deze bekentenis is gericht op de begeerte: '*aan alle influisteringen van het vlees: gedachten, verlangens, wulpse voorstellingen, genietingen en gemeenschappelijke roerselen van ziel en lichaam – dit alles moet voortaan tot in alle bijzonderheden de inzet worden van biecht en geestelijke leiding*'.⁴¹ De bekentenisstechniek werkt uitsluitend onder de voorwaarde dat er ook sprake is van gehoorzaamheid. Gehoorzaamheid is een belangrijk onderdeel van de Christelijke cultuur. In de klassieke Griekse cultuur was gehoorzaamheid nog instrumenteel. Binnen het Christendom is gehoorzaamheid niet langer een middel maar een doel op zichzelf.⁴² De bekentenis- en gehoorzaamheidscultuur waren er voor verantwoordelijk dat het spreken over seks geenszins onderdrukt blijkt te zijn. '*Er blijkt een apparaat⁴³ te zijn geïnstalleerd dat een steeds groter aantal vertogen over seks produceert.*'⁴⁴

Op deze wijze ontstaat een nieuw machtsconcept. Macht blijkt overal aanwezig – de macht is geen eenheid, maar een veelheid. Via de bekentenis cultuur heeft het subject de macht zelfs geïnternaliseerd en toegelaten tot de intiemste gedachten en emoties. De subjectconstitutie blijkt onderhevig aan machtsprocessen. Zijn er nog betere manieren om een individu als onvrij te definiëren? Macht betreft niet louter eenrichtingsverkeer tussen een staat en haar onderdanen. Dit laatste is van belang om op te merken omdat veel collega-filosofen op dat moment wel uitgingen van een machtsconcept dat uitsluitend uitging van de machtsuitoefening door de staat, zoals bijvoorbeeld J.P. Sartre die zich tot het Communisme⁴⁵ wendde.

Maar hoe vervolgens tegenkrachten te ontwikkelen t.o.v. de negatieve macht? Over de negatieve macht en het onderwerp homoseksualiteit stelt Foucault op zijn inmiddels

⁴¹ M. Foucault: *De Wil tot Weten*, p.23

⁴² J.M. Landry, p.120

⁴³ Het 4^e Concilie van Lateranen(1215) stelde de volledige en periodieke bekentenis voor alle gelovigen verplicht.

⁴⁴ M. Foucault: *De Wil tot Weten*, p.27

⁴⁵ Uitgangspunt van het Communisme is dat de ideale staat bereikt is als de macht van de staat in handen is van de werkende klasse.

kenmerkende⁴⁶ wijze het volgende: *'Toen in de negentiende eeuw in de psychiatrie, de rechtspraak en ook de literatuur een hele reeks vertogen over de soorten en ondersoorten van de homoseksualiteit, de tegennatuurlijkheid, de pederastie uit de bodem schoten, heeft dit stellig een zeer grote stap vooruit van de sociale controles op het gebied van 'perversiteit' mogelijk gemaakt.'*⁴⁷ Voor de eerste keer schetst hij vervolgens mogelijke tegenkrachten: *'Tegelijkertijd heeft dit het ontstaan van een 'tegen-verteog' mogelijk gemaakt: de homoseksualiteit begon over zichzelf te spreken, begon haar legitieme of 'natuurlijke' karakter op te eisen, en vaak in het vocabulaire en met behulp van categorieën waarmee ze medisch werd gediskwalificeerd.'*⁴⁸

Deel II van *de Geschiedenis van de seksualiteit, het Gebruik van de Lust*, verscheen in 1984, postuum en acht jaar na het eerste deel. De onvoltooidheid van het project blijkt direct. Er is een enorme stap teruggezet in de geschiedenis: we zijn nu in de klassieke Griekse cultuur aanbeland, rond 400 jaar v.Chr. Deze stap vereist de nodige toelichting, die Foucault niet geeft. *De Wil tot Weten* oriënteerde zich voornamelijk op de 19^e eeuw, waarbij werd teruggeblikt in de geschiedenis, maar niet verder dan het 4^e Concilie van Lateranen (1215).

In *het Gebruik van de Lust* wordt het verlangend en begerend subject centraal gezet. Foucault heeft nu als doel om de productieve kant van de macht uit te werken, het 'tegenverteog' te funderen. Met de analyse van de bekentiscultuur uit de 19^e eeuw was het perspectief al op individueel niveau gekomen. Daar was sprake van de ultieme subjectivering binnen de christelijke cultuur van gehoorzaamheid en zelfinspectie - zelfinspectie die de bekentenis veronderstelt. Hoe die perfecte subjectivering te doorbreken en de productieve kant van de macht te laten zien? De relatie van het individu tot zichzelf moet gepolitiseerd worden. Hoe? Door een omkering. Het gesubjecteerde individu wordt een individu met controle over zichzelf. Er moeten zelftechnieken ter beschikking komen die onze relatie tot onszelf anders definiëren dan in termen van zelfkennis. De zelfinspectie wordt zorg om zichzelf en zelfdiscipline. Speelt bij de bekentiscultuur 'de ander' of de biechtvader een hoofdrol bij de normering, bij de zorg om zichzelf en zelfdiscipline worden de normen door het subject zelf bepaald. De tegenkrachten van de disciplinerings technieken, technieken van overheersing, zijn de 'technieken van het zelf'⁴⁹. Er is bovendien een concreet voorbeeld in de geschiedenis waarbij zorg om zichzelf en zelfdiscipline tot hoogstaande waarden werden verheven - het betreft antieke bronnen - de klassieke Griekse cultuur vanaf ongeveer 400 jaar v. Chr. Foucault noemt hierbij als inspiratiebron het werk van P.Brown en P.Hadot,⁵⁰ hetgeen door P.Hadot wordt bevestigd en nader gespecificeerd.⁵¹ Hieruit blijkt dat Foucault pas tijdens zijn seksualiteitsproject vond wat hij zocht (1976: *De Wil tot Weten*, 1977: het artikel van P.Hadot).

⁴⁶ Kenmerkend omdat hier (opnieuw) sprake is van psychiaters en rechters als uitvoerders van de negatieve macht, de disciplinerende macht van registreren en classificeren, en een cynische, gepassioneerde stijl.

⁴⁷ M. Foucault: *De Wil tot Weten*, p.101

⁴⁸ Ibid, p.101/102

⁴⁹ L. McNay, p.134

⁵⁰ M. Foucault: *Het gebruik van de lust*, p.13.

⁵¹ P. Hadot, *Filosofie als manier van leven*, p.20. P.Hadot denkt dat zijn in 1977 verschenen artikel 'Geestelijke oefeningen en antieke filosofie' van invloed is geweest op het beeld dat Foucault zich vormde van de 'cultuur van het eigen ik'.

In de Griekse cultuur werd filosofie als levenskunst door Foucault, via Hadot, herontdekt. Hadot: *Filosofie is voor alles een manier van leven, maar een manier van leven die nauw verbonden is met het filosofisch betoog.*⁵² In *Het Gebruik van de Lust* wordt filosofie als levenskunst genealogisch onderzocht aan de hand van een (ethische) problematisering van seksuele bezigheden en lusten. Uitgangspunt is dat, als een individu zich laat meeslepen door begeerten, een individu een slaaf van deze begeerten wordt en daarmee onvrij is. Vrijheid, respectievelijk macht over zichzelf, wordt verworven door het beheersen van de begeerten. Beheersing van de begeerten wordt verkregen door oefening in de praktijk (askêsis). Beheersing van begeerten betreft een technê, een techniek. *In deze technê gaat het om de mogelijkheid zich als subject te constitueren dat heer en meester van zijn gedrag is, dat wil zeggen om de bekwame en behoedzame leidsman van zichzelf te worden, die in staat is de juiste maat en het juiste moment naar behoren te gissen.*⁵³ Het gebruik van de begeerten en lusten kan op deze wijze tot een dieetprobleem worden herleid, waarbij een tendens tot rantsoenering valt te onderkennen. *Het lichamelijke lustdieet en de spaarzaamheid die het voorschrijft, maken deel uit van heel een zelfkunst.*⁵⁴

Foucault onderkent vele overeenkomsten tussen de Griekse cultuur en het vroege Christendom bij de standpunten over seksualiteit. Het verbod op incest, de mannelijke dominantie over de vrouw en de angst voor een verwoestend effect van ongecontroleerde seksuele activiteit op de gezondheid. Beide culturen ontwikkelden een ascetisch ideaal, waarbij onthouding van seksualiteit en andere vormen van genot werden gezien als een vorm van wijsheid.⁵⁵ Maar er is sprake van een belangrijk verschil. De moraliteit van het Christendom werd vorm gegeven middels een verzameling voorschriften en verboden. De passende attitude van het individu hierbij was die van gehoorzaamheid. Gehoorzaamheid binnen het Christendom was een doel op zichzelf geworden. Binnen de Griekse cultuur was gehoorzaamheid louter instrumenteel en was de opvoeding gericht op onafhankelijkheid respectievelijk autonomie. In de problematisering van de alledaagse levenspraktijk kwam dit tot uiting: *'het morele denken legt zich er minder op toe om heel nauwkeurig de codes die in acht moeten worden genomen en de lijst van toegestane of verboden handelingen te omschrijven, en veel meer om het type houding en de vereiste zelfbetrekking te kenschetsen.'*⁵⁶ Deze uitgangspunten worden geoperationaliseerd in de 'diëtetiek' - beheersing van zichzelf - en de 'economie' - de macht die iemand over zichzelf moet uitoefenen en de machtspraktijk die de man over de vrouw uitoefent. Over de Griekse voorkeur voor knapen blijkt niet alleen een moreel denken, maar ook een praktijk met specifieke etiquette en een filosofische ascese te zijn uitgewerkt. *'De inhoud van deze filosofie wordt verduidelijkt met een verwijzing naar het socratische thema van epimeleia heautou, 'de zorg om zichzelf' en de eveneens socratische noodzaak kennis aan oefening te paren.'*⁵⁷

⁵² P. Hadot, *Filosofie als manier van leven*, p.17

⁵³ M. Foucault: *Het gebruik van de lust*, p.136

⁵⁴ Ibid, p.136

⁵⁵ L. McNay, p.134

⁵⁶ M. Foucault: *Het gebruik van de lust*, p.202

⁵⁷ Ibid, p.204

Dit laatste citaat vormt een opmaat naar deel 3, *de Zorg om zichzelf*. De benadering van *Het Gebruik van de Lust* kan geschetst worden als een brede benadering van de Griekse antieke cultuur. Daarin wordt nog uitvoerig geciteerd uit ondermeer Plato, Aristoteles, Hippocrates en Xenophon. Foucault zal in deel 3 zijn focus gaan leggen bij de filosofie van Socrates - in het bijzonder bij het intellectualisme van Socrates - en bij hen die Socrates in dit intellectualisme volgden (met name de Stoïcijnen). Het intellectualisme van Socrates wordt het beste geïllustreerd door zijn stelling 'dat niemand willens en wetens kwaad doet'. Voortreffelijkheid - of deugd - is voor Socrates identiek aan inzicht.

Foucault stelt dat Socrates aanleiding heeft gegeven tot een wijdverspreide cultivering van het zelf - een (filosofie van de) levenskunst - die gedomineerd wordt door het principe dat zegt dat iemand zorg om zichzelf moet hebben.⁵⁸ De zorg om zichzelf betrof niet alleen een voorschrift, het nam ook de vorm aan van een attitude, een wijze van gedrag. Het werd opgenomen in een manier van leven, ontwikkelde zich in procedures, praktijken en formules, zaken waarover mensen vervolgens reflecteerden, om ze verder te ontwikkelen, te perfectioneren en te onderwijzen.⁵⁹ De zorg om zichzelf werd beschouwd als een technè - een techniek.

Het filosofische project 'zorg om zichzelf' van Socrates was een antwoord op concrete problemen: de crisis waarin de Atheense democratie verkeerde. Te veel politici gebruikten hun rechten om eigen belangen - in plaats van belangen van de stad - te bepleiten. Socrates analyse was dat iemand alleen zorg voor de ander kan hebben op voorwaarde dat de zorg om zichzelf goed geregeld is. Waaruit bestond die zorg om zichzelf? De techniek van de zorg om zichzelf is gericht op zowel het lichaam als de ziel. Er bestaan oefeningen en praktische taken: het beschouwen van de zorg voor het lichaam en toepassing van gezondheidsregels; het zonder overdrijving doen van fysieke oefeningen en het zorgvuldig nagaan hoe het met de behoeftebevrediging er voor staat. De zorg voor de ziel bestaat uit meditaties (introspectie, onderzoeken wat gedaan moet worden of het reflecteren over de afgelopen dag), het lezen, het maken van aantekeningen over gelezen boeken of over conversaties, het zich opnieuw herinneren van waarheden die iemand al weet, maar die beter in iemands leven kunnen worden geïntegreerd.⁶⁰ Het betreft geen zorg voor zichzelf, maar om zichzelf. Deze praktijk is niet individualistisch maar sociaal. Men werpt zich op als coach voor elkaar om de zorg om zichzelf te verbeteren. Het Delphische principe - 'ken uzelf' - speelt hierbij, zoals bij een Socratische praktijk verwacht kan worden, eveneens een hoofdrol, met exacte recepten, specifieke vormen van onderzoek en oefeningen.⁶¹ De zorg om zichzelf werd door de Stoïcijnen verder ontwikkeld en speelde om die rede zowel in de Hellenistische periode als binnen het Romeinse rijk een belangrijke rol. De filosofie van de Stoa gaat er niet vanuit dat de mens reeds is gevormd door zijn cultuur, maar neemt de rationele menselijke natuur als uitgangspunt. Dit radicale uitgangspunt vertaalt zich in de veronderstelling dat op deze empirische, natuurlijke en rationele basis de mens zijn eigen leven vorm kan geven, onder welke omstandigheden ook.⁶² Foucault heeft nu gevonden

⁵⁸ M. Foucault: *The care of the self*, p.43

⁵⁹ *Ibid*, p.45

⁶⁰ *Ibid*, p.51

⁶¹ *Ibid*, p.58

⁶² T.Tieleman, p.248

wat hij zocht - een individu dat in staat is zijn eigen keuzen te maken. Als kroon op dit werk gaat hij nog één stap verder. Was de zorg om zichzelf nog sterk ethisch geladen, tot slot komt Foucault met een esthetische wending. De zorg om zichzelf had niet zozeer tot doel om zichzelf te interpreteren, maar meer om zichzelf vorm te geven. Het zelf werd niet benaderd als een tekst die gelezen moet worden, maar als een materiaal die de gewenste vorm moest krijgen.⁶³ Van een perfect gesubjectieerd individu, waarvan nog sprake was bij de bekentenis cultuur van de 19^e eeuw, is er nu sprake van een volkomen getranscendeerd individu, een individu dat zichzelf vorm geeft. Foucault maakt hierbij nog een keer gebruik van het gedachtegoed van Nietzsche die het ideaal van 'leven als een kunstwerk' had geformuleerd. Jezelf de gewenste vorm geven is immers van jezelf een kunstwerk maken.

Tenslotte wil ik nog enige kritische kanttekeningen maken bij de door Foucault gehanteerde methode van de genealogie. Hoe gaat Foucault om met historische bronnen? Allereerst kan hierover opgemerkt worden dat Foucault zich in de loop van zijn leven steeds meer als 'echte' historicus is gaan gedragen. Kan over de *Geschiedenis van de Waanzin* nog worden opgemerkt dat bronvermeldingen tot een absoluut minimum beperkt worden of worden weggelaten, bij de drie delen van de *Geschiedenis van de Seksualiteit* worden alle bronnen uitgebreid genoemd. Maar hoe gaat Foucault om met die bronnen? Over het onderwerp van 'de cultivering van het zelf' in de Griekse en Romeinse tijd zijn door P. Hadot enige kritische kanttekeningen gemaakt.⁶⁴ Allereerst merkt hij op dat Seneca expliciet de begrippen 'voluptas' en 'gaudium' ('pleasure and 'joy') onderscheidt, '*and one cannot therefore speak, as Foucault does, on the subject of joy, of another form of pleasure*'.⁶⁵ Voor de Stoïcijnen was het onderscheid van belang omdat zij weigerden het principe van 'voluptas' ('pleasure') in het morele leven te introduceren. Geluk bestond niet uit 'voluptas' maar uit de deugd zelf. Gaudium ('joy') is gereserveerd voor een essentiële ervaring bij het intellectualisme van de Stoïcijnen. Het gaat om de grensoverstijgende ervaring van het zich bewust worden dat de rede deel uitmaakt van 'de Universele Rede'. Hadot veronderstelt dat Foucault zich welbewust was van bovengenoemd onderscheid, maar dit onderscheid, eveneens welbewust, door hem wordt weggelaten. Foucaults doel was niet alleen een historische studie, maar ook het bieden van een nieuw model van leven aan de mensen van nu. Dit laatste mag als een opmerkelijke breuk gezien worden met het doel dat hij tot zijn wending tot de levenskunst hanteerde: '*His specific genealogies are designed, rather, to remove the impression of inevitability that generally attaches to our values*'.⁶⁶ Bij het nieuwe doel zal Foucault zich gerealiseerd hebben dat de notie van 'Universele Rede' inmiddels betekenisloos is geworden en om die reden beter kon worden weggelaten.⁶⁷

Nadat, zoals ik in de inleiding heb laten zien, Nietzsche Socrates intellectualisme heeft afgewezen - omdat het intellectualisme geen recht doet aan dionysische kracht - vindt een merkwaardige verbinding plaats tussen Nietzsche en Socrates als Foucault de stap maakt van de levenskunst (Socrates) naar 'leven als een kunstwerk'(Nietzsche). Het merkwaardigste is de omhelzing van de Socratische levenskunst door Foucault. De

⁶³ E.F. McGushin, p.97

⁶⁴ P.Hadot: Reflections on the notion of 'the cultivation of the self'

⁶⁵ Ibid, p.226

⁶⁶ H. Sluga, p.42

⁶⁷ P.Hadot: Reflections on the notion of 'the cultivation of the self', p.227

verwantschap tussen Nietzsche en Foucault kan heel sterk genoemd worden. Toen Alessandro Fontana Foucault in 1984 de vraag stelde of zijn werk als een 'nieuwe genealogie van de moraal' getypeerd kon worden antwoordde Foucault hierop bevestigend.⁶⁸ En het was nu juist Nietzsche die in 'de *Geboorte van de Tragedie uit de geest van de muziek*' een verhaal vertelt over ons moderne waardesysteem. Dit moderne waardesysteem werd aanvankelijk wetenschappelijk rationalisme en Socratisch optimisme genoemd, later wordt het slavenmoraal genoemd.⁶⁹ Socrates had Dionysos van het toneel verdrongen, met desastreuze gevolgen volgens Nietzsche. De Nietzscheaanse Foucault die de Socratische levenskunst omhelst levert een consistentieprobleem op. Hoe zou Foucault hier zelf naar gekeken hebben? Ik heb gezocht, maar hierover niets kunnen vinden. De laatste, esthetische, wending naar leven als een kunstwerk kan weer typisch Nietzscheaans genoemd worden. Moest deze wending het consistentieprobleem oplossen doordat Nietzsche Socrates weer verdringt? Eveneens in 'de *Geboorte van de Tragedie uit de geest van de muziek*' schrijft Nietzsche het ideaal van leven als een kunstwerk aan de Grieken uit de voor-klassieke periode toe, in het bijzonder zoals voorgesteld in het epos van Homerus. Dit blijkt historisch onjuist.⁷⁰ Het probleem lijkt veroorzaakt te worden door de vertaling van het begrip *technê*, door Nietzsche vertaald als kunst, maar in de context bedoeld als kunde, als techniek.

Mijn laatste probleem met het intellectualisme van Socrates is het volgende: door Plato en Aristoteles werd het intellectualisme ondermijnd met de problematisering van het conflict tussen emoties en het intellect. Handelen tegen beter weten in was bij hen wel degelijk mogelijk en was juist aanleiding tot morele problematisering. Aristoteles over deze kwestie: '*Socrates negeert het irrationele deel van de ziel en negeert daarmee ook de hartstochten en de persoonlijkheid.*'⁷¹ Het intellectualisme van Socrates ten voorbeeld stellen - zonder aandacht te besteden aan de reacties van Plato en Aristoteles hierop - vind ik nogal teleurstellend. Met welke argumenten zou Foucault de argumenten van Plato en Aristoteles weerleggen? Dat zou ik graag willen weten.

Conclusie

Tijdens het project '*Geschiedenis van de seksualiteit*' wordt Apollo tegenover het dionysische aspect van de begeerte gesteld. In het eerste deel, de *Wil tot Weten*, wordt de theorie dat seksualiteit in de 19^e eeuw onderdrukt zou zijn, weerlegd met de schets van een bekentenis- of biechtcultuur, die tezamen met de gehoorzaamheidscultuur van het Christendom een steeds groter aantal vertogen over seks heeft opgeleverd. Het concept van de macht dat door dit beeld ontstaat blijkt angstaanjagend. Macht blijkt te zijn geïnternaliseerd doordat men is overgegaan op zelfinspectie ten behoeve van 'de ander'. De macht is geen eenheid, maar een veelheid, en de macht betreft geenszins louter eenrichtingsverkeer tussen een staat en haar onderdanen. De macht blijkt zich zelfs in de meest intieme gedachten en emoties van een individu te hebben genesteld. Hoe kan de onvrijheid van het individu beter geschetst worden?

⁶⁸ H. Sluga, p.37

⁶⁹ Ibid, p44

⁷⁰ T.Tieleman, p. 251

⁷¹ A.Gottlieb, p.161

Deze schets van de onvrijheid, respectievelijk subjectivering van het individu kent bij Foucault een lange voorgeschiedenis. Zijn structuralistische en anti-humanistische visie op het individu, waarbij het bestaan van een substantieel 'ik' ontkend wordt, is hieraan debet. Met een archeologische methode laat hij in *de Geschiedenis van de Waanzin* zien hoe de gek in de loop van de geschiedenis tot gek wordt gesubjectieerd. Hierbij wordt de rede tegenover het dionysische aspect van de niet-rede of de waanzin geplaatst. Opmerkelijk is dat als de rede rond 1800 onder invloed van het Verlichtingsdenken gaat domineren, en er sprake lijkt van een humanere behandeling van de gek, Foucault juist stelt dat de geest van de gek met moderne technieken van de macht nog meer onderworpen wordt. Dankzij moderne behandelingstechnieken gaat de gek zichzelf objectief als gek beschouwen. Hierbij ontwikkelt Foucault grote belangstelling voor de machtspositie van de arts of psychiater. De arts beschikt over de macht tot uitsluiting doordat de arts kan beschikken of iemand wel of niet in het gesticht komt. De macht tot definiëren van de arts is niet gebaseerd op kennis, maar op het feit dat hij de gek de baas is. De stelling van Nietzsche, dat het dominerende vertoog ten onrechte voor kennis wordt aangezien, wordt hiermee onderschreven. Hetzelfde geldt voor de 'wetenschappelijke' psychiatrie die aanleiding geeft tot willekeurige indelingen en classificaties. Classificeren wordt bij Foucault een belangrijke peiler van de macht. Het individu wordt hierdoor geobjectieerd, met subjectivering of onderwerping ten gevolge. De toenemende moralisatie van de problematiek van de gek heeft dezelfde functie. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan de 'slavenmoraal'.

De machtsuitoefening werd het centrale thema voor het historische onderzoek van Foucault, waarbij het uitgangspunt werd dat in het dominerende vertoog het onderdrukkende aspect tot uiting komt. Zijn methode wordt nu als genealogisch aangeduid. *Discipline, Toezicht en Straf, de geboorte van de gevangenis* is hier een goed voorbeeld van. Apollo verhoudt zich hier tot het dionysische aspect van de bandeloosheid. Foucault stelt dat de disciplinerende macht mogelijke bandeloosheid in toom dient te houden, waarbij een ieder van mogelijke bandeloosheid wordt verdacht. De peilers van de disciplinerende macht berusten op de normaliserende sanctie (waaronder de gevangenisstraf), de inspectie (of hiërarchische blik) en het examen (als classificatiemiddel, om vervolgens te kunnen differentiëren en te straffen). Doel van de disciplinerende macht is om dociele lichamen te produceren. Een ieder raakt gevangen in een wereld van strafbaarheid en straf. De disciplinerende macht wordt niet alleen toegepast in gevangenissen, maar ook in fabrieken, scholen, kazernes en hospitalen, vandaar dat dit soort instituten zoveel op elkaar lijken. In het kennen controleren wij en door het controleren kennen wij, is Foucaults stelling. De 'objectief' wetenschappelijke kennis blijkt bij nader inzien objectief noch neutraal, maar de uitdrukking van machtsverhoudingen.

In dit werk benoemt Foucault voor de eerste keer de positieve en productieve kant van de macht, zonder dat hij dit weet uit te werken. De productieve kant van de macht moet ook als oorzaak worden gezien van het feit dat, ondanks de normaliserende krachten die het proces van subjectiveren geheel en al lijken te bepalen, individuen nooit geheel en al onderworpen blijken te zijn aan deze krachten. Het werk van Foucault zelf lijkt me daar een goed voorbeeld van. Wat nodig is, voor het weergeven van de productieve kant van de macht, is een perspectief wisseling. Het perspectief moet verlegd worden naar degene die onderwerp is van de machtsuitoefening.

Slechts door een omkering kan de perfecte subjectivering doorbroken worden. Het gesubjectieerde individu moet een individu worden met controle over zichzelf. De zelfinspectie moet vervangen worden door zorg om zichzelf en zelfdiscipline. P. Hadot zette Foucault op het spoor van de levenskunst in de klassieke Griekse cultuur. In die cultuur werd gefilosofeerd over praktische zaken, als de vraag hoe te voorkomen een slaaf te worden van eigen begeerten. Vrijheid, respectievelijk macht over zichzelf, wordt verkregen door het beheersen van begeerten, was de bevinding. Via een technê, een techniek, kon beheersing van begeerten bereikt worden. In deel II en III van de *Geschiedenis van de seksualiteit* worden deze ideeën door Foucault nader uitgewerkt. De zorg om zichzelf wordt toegeschreven aan de intellectualistische Socrates. Socrates was van mening dat iemand pas echt zorg voor de ander kan hebben als de zorg voor zichzelf in orde is. De techniek van de zorg om zichzelf is gericht op zowel lichaam als ziel en bestaat uit oefeningen en praktische taken. De zorg om zichzelf had niet zozeer tot doel zichzelf te interpreteren, maar om zichzelf vorm te geven. Was de zorg om zichzelf nog sterk ethisch gericht, tenslotte komt Foucault met een esthetische wending met de formulering van een Nietzscheaans ideaal: leven als een kunstwerk.

Was de macht die wordt uitgeoefend door instituties middels uitsluiting en disciplineren nog uitsluitend negatief te noemen, als het perspectief verlegd wordt naar de belevingswereld van een individu blijkt ook positieve, productieve macht mogelijk. Op voorwaarde dat de zorg om zichzelf goed geregeld is kan een individu meester worden over zichzelf en over zijn leven. Kan een leven vorm gegeven worden als een kunstwerk. Hier is sprake van positieve vrijheid, een individu is 'vrij tot'. Hier wordt de anti-humanistische en structuralistische visie op het individu door Foucault losgelaten. Nu wordt aan het individu authenticiteit toegeschreven.

De kracht van Apollo - de rede - zoals die zich voordoet in relatie tot de waanzin, de bandeloosheid of de begeerte, en uitgeoefend door een institutionele organisatie, wordt door Foucault als negatief geïdentificeerd omdat het individu niet zichzelf subjectieert, maar gesubjectieerd wordt. Diezelfde kracht in handen van een individu, op voorwaarde dat de zorg om zichzelf op orde is, kan leiden tot productieve macht, waarbij een individu zijn eigen leven vormgeeft respectievelijk zijn eigen geschiedenis schrijft. Er is dan sprake van positieve vrijheid. Het intellectualisme van Socrates is de vader van deze gedachte. Dit intellectualisme van Socrates is bekritiseerd vanwege de ontkenning van dionysische aspecten van de mens, ook door Nietzsche. In die zin kan Foucault van enige inconsistentie beschuldigd worden als hij uiteindelijk uitsluitend kiest uit voorbeelden uit de filosofie van Socrates en de daarop gebaseerde filosofie van de Stoïcijnen.

Bronnen:

Dohmen, J.: lezing 'Foucault' bij Studium Generale Utrecht in serie over de Levenskunst op 26-1-2010; URL = <http://www.sg.uu.nl/2010/01/26/michel-foucault/> (geraadpleegd 2 januari 2012)

Foucault, Michel:

Geschiedenis van de waanzin, in de zeventiende en achttiende eeuw. Boom Meppel, 1975

L'Archéologie du Savoir, Paris, Gallimard, 1969

Discipline, toezicht en straf, de geboorte van de gevangenis, Historische Uitgeverij Groningen, 1989

Geschiedenis van de seksualiteit

I *De wil tot weten*, SUN, Nijmegen, 1984

II *Het gebruik van de lust*, SUN, Nijmegen, 1984

III *The care of the self*, Penguin Books, 1990

Gottlieb, Anthony: *De droom der rede; een geschiedenis van de filosofie van de Grieken tot de Renaissance*, Ambo 2004

Gutting, Gary: "Michel Foucault", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/foucault/>. (geraadpleegd 14 maart 2012)

Hadot, Pierre: *Filosofie als manier van leven*, Ambo Amsterdam, 7^e druk, 2011

Reflections on the notion of 'the cultivation of the self', in Michel Foucault, *Philosopher*, French and German translation by T.J. Armstrong, Harvester Wheatsheaf, 1992, p225-232

Karskens, Machiel: *Waarheid als macht, Een onderzoek naar de filosofische ontwikkeling van Michel Foucault*, Te Elfer Ure 37/38, 1986

Klukhuhn, Andre: *Alle mensen heten Janus*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008

Landry, Jean-Michel: *Confession, Obedience and Subjectivity: Michel Foucault's Unpublished Lectures on the Government of Living*, blz. 111-123

Linssen, J.A.A.: *Het andere van het heden denken*, proefschrift 2005, URL = JAA Linssen - 2005 - dare.uibn.kun.nl (geraadpleegd 8 april 2012)

McGushin, Edward F.: *Foucault's Askēsis : an introduction to the philosophical life*, Northwestern University Press, 2007

McNay, Lois: *Foucault, a critical introduction*, Polity Press, Cambridge, 1994

Han-Pile, Beatrice : *The 'Death of Man': Foucault and Anti-Humanism*, Foucault and Philosophy, Edited by T. O'Leary & C.Falzon, Wiley-Blackwell, 2010, p.118-142

Sluga, Hans: *I am simply an Nietzschean*, Foucault and Philosophy, Edited by T. O'Leary & C.Falzon, Wiley-Blackwell, 2010, p.36-59

Tieleman, Teun: *The art of life, An Ancient Idea and its Survival.*" Scholê
Volume II:2 (2008): 245-252.